

Ярослав Пеленський (Айова, США)

В'ячеслав Липинський — засновник державницької школи в українській історіографії

В'ячеслав Липинський — один з провідних українських істориків, очевидно, найоригінальніший політичний теоретик, соціолог та ідеолог. З огляду на всебічність своїх інтересів він студіював сільське господарство, історію, право та соціологію у Кракові і Женеві. Проте його не можна вважати вченим в академічному сенсі, швидше — незалежним ученим у значенні «gentleman scholar» або «Privatgelehrer». Щодо суспільно-політичних поглядів дослідника, то він починав свою діяльність як консервативний демократ, потім став корпоративним консерватором і гетьманцем-монархістом, а закінчив життєвий шлях як незалежний конституційний консерватор.

Незважаючи на те, що Липинський помер в еміграції, в Австрії, 14 червня 1931 р. на 49 році життя, він залишив велику наукову спадщину, а його внесок у розвиток історіографії та української політичної думки надзвичайно вагомий.

В'ячеслава Липинського по праву вважають засновником державницької школи в українській історіографії, хоч важливе місце у розвитку цієї концепції належить і Степану Томашівському (1875—1930). До появи праць Липинського українська історіографія перебувала під панівним впливом народницької концепції історії, провідними представниками якої були Микола Костомаров (1817—1885), Володимир Антонович (1834—1908), Олександр Лазаревський (1834—1902), Михайло Грушевський (1866—1934). Принагідно слід зазначити, що такі історико-ідеологічні трактати, як «Історія Русі», а також «История Малой России» (1822) Дмитра Бантиша-Каменського (1788—1850) і «История Малороссии» (1842—1843) Миколи Маркевича (1804—1860) можна вважати протидержавницькими творами української історіографії. У центр своєї уваги представники народницької концепції ставили народ, під яким розуміли в основному селянські маси. Вони вважали, що відродження народу і визволення його з неволі можна досягнути шляхом підпорядкування йому інтересів інших суспільних груп. Вважаючи народні ниви рушійним чинником історії, вони упереджено ставилися до держави, в першу чергу чужої, ототожнюючи її та установи з насильством і визиском.

Липинський, Томашівський та інші, на відміну від представників народницької школи, вважали, що держава, особливо національна, відіграє творчу роль в організації, спрямуванні та обороні (захисті) суспільства. Ця концепція була поширена в Англії, Німеччині, Росії, а також у польській історичній науці (пор. краківську державно-консервативну школу). Її підтримувало також багато талановитих учнів Грушевського на чолі з Іваном Крип'якевичем (1889—1975): а саме Мирон Кордуба (1886—1948), Микола Чубатий (1889—1975), Іван Джиджора (1880—1919), Василь Герасимчук (1860—1914). Крім цього, істориками-державцями були Дмитро Дорошенко (1882—1951), Василь Кучабський (1895—1945?), Наталія Полонська-Василенко (1884—1977), Павло Чижевський (1860—1925), Андрій Яковлів (1872—1955), Олександр Шульгін (1889—1960). Усіх згаданих вчених, а також

переважну більшість сучасних впливових українських істориків діаспори можна певною мірою вважати послідовниками державної школи.

Ще до першої світової війни Липинський утвердився в думці, що українська держава повинна бути національною і незалежною. Зокрема, в неопублікованому трактаті «Меморіал до Українського Комітету про наше становище супроти напруженої ситуації в Європі» (грудень 1912 р.) він сформулював концепцію самостійної української держави, заснованої на демократичних засадах, незалежно від її конституційної форми. Згодом, удосконалюючи цю тезу, він переконливо доводив, що без держави немає нації, а є лише народ в його етнічному значенні.

Позитивна оцінка ролі держави притаманна вже раннім історичним творам Липинського, наприклад, монографіям «Станіслав-Михайло Кричевський: Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького», «Два моменти з історії України: 1) На вершині могутності; 2) На переломі», які були вміщені у збірнику «Z dziejów Ukrainy» (Краків, 1912). У завершеному вигляді погляди Липинського на державу викладені в його останній історичній праці «Україна на переломі» та політичному трактаті «Листи до братів-хліборобів», написаному між 1919 і 1926 рр.

«Україна на переломі. 1657—1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті» з'явилася у 1920 р. Як свідчить її назва, праця присвячена переломній добі в історії України XVII ст., коли спроба створити власну державу за гетьманства Богдана Хмельницького виявилася невдалою. Отже, ця книга Липинського містить розширену версію його тверджень з даного питання, викладених у праці, опублікованій у 1912 р. під назвою «Dwie chwile z dziejów porębowolucyjnej Ukrainy».

Нову версію вчений виробив під впливом досвіду «Визвольних змагань» 1917—1920 рр., намагаючись на прикладі давно минулих (і в переносному значенні — сучасних) історичних невдач показати своїм землякам правильний шлях до успішного втілення в життя ідеї української державності.

Розглядаючи в «Україні на переломі. 1657—1659» три головні проблеми — побудову української держави, роль еліти (аристократії) і роль видатної особи (зокрема, гетьмана Богдана Хмельницького) в історії України і застосовуючи аналітично-концепційний метод дослідження та драматично-сугестивну манеру писання, Липинський акцентував увагу на розвитку Української козацької держави від автономізму до майже повної незалежності. Інтерпретуючи по-новому питання про форми державного устрою за часів Богдана Хмельницького і беручи до уваги монархічні і абсолютистські плани гетьмана, дослідник розвинув власну теорію гетьманату, основану на династично-ділчій засадах зі становою репрезентацією. Він доходить висновку про те, що на тогочасному етапі історичного розвитку найперспективнішою формою державного правління на Україні була гетьманська монархія, бо саме вона могла б легітимізувати державну владу. На думку Липинського, тільки гетьманське правління послужило б регулюючим чинником і виразником інтересів різних груп тогочасного українського суспільства. Аналізуючи співвідношення між верховною гетьманською владою і згаданими групами, тобто Військом Запорізьким, духовництвом, міщанством, селянством і непокозаченою шляхтою, Липинський конструював модель нової української аристократії, або еліти, відводячи їй основну державотворчу роль. Тут же вчений вперше застосував структурний підхід для показу окремих прошарків Війська Запорізького. Пізніше на базі цих тверджень було розроблено теорію структурованого суспільства, рушійним фактором якого Липинський вважав еліти. Як відомо, суть теорії еліт та їх циркуляції докладно висвітлена у праці Липинського «Листи до братів-хліборобів».

Прославляючи гетьмана Богдана Хмельницького як одного з найвидатніших державних діячів в історії України з огляду на його політичні, військові та організаційні здібності, Липинський створив довкола його особистості міф великої людини, як, до речі, він робив це раніше стосовно козацького полковника Станіслава-Михайла Кричевського у присвяченій йому книзі, виданій 1912 р. Хоч творення культу-міфу великої людини довкола визначних особистостей, що під впливом неоромантичної історіографії набуло поширення в тогочасній Європі, нині видається анахронізмом, однак у певні історичні періоди воно мало сенс як засіб розбудити національну й історичну свідомість суспільства. У пізніших творах, зокрема у «Листах до братів-хліборобів», Липинський відійшов від неоромантичного, ідеологізуючого підходу до історії, в тому числі від перевищення ролі видатних осіб в історичному процесі, замінивши його на соціологічний та теоретично-політичний аналіз співвідношення між державою, елітою і суспільством.

Незважаючи на те, що «Україна на переломі. 1657—1658» побачила світ ще в 1920 р. і присвячена історії України трьохсотлітньої давності, вона не втратила актуальності й сьогодні, коли Україна вкотре за свою новітню історію опинилася на переломному етапі державного будівництва.